

קשר – ההתחלה

25 שנה לכתב העת, 1987–2012

מרדכי נאור

לתקשורת? מישהו ניסה לרפות את ידינו וסיפר כי בעבר הייתה חברת מוניות בשם זה. שלום, שהיה אדם החלטי מאוד, אמר: "קשר" זה שם יפה, קצר וממצה. זה השם.

לאחר מכן התלבטנו הרבה לגבי אופי כתב העת. ההיגיון האקדמי אמר שיש ללכת בדרך הסלולה ולהקפיד על קלה כחמורה, כמקובל בכתבי עת מדעיים. הרגשתנו הייתה שאין זו הדרך הנכונה, ושיש למצוא את השילוב בין המחקר האקדמי לבין הפרקטיקה העיתונאית. לדוגמה: האם לכלול בחברות קשר זיכרונות של עיתונאים, ולצד מחקרים גם סקירות על עיתונים שהיו? ומה דינן של התמונות? המחמירים מקרב אנשי אקדמיה בכירים שאתם התייעצנו, שללו הכללת תמונות והיו מוכנים רק לפרסום תעודות ומסמכים.

כראש התכנית ללימודי עיתונאות תפקד שלום רוזנפלד כמו"ל קשר וכעורך האחראי שלו. עלי הוטלה העבודה המעשית – העריכה. שנינו יחד התחלנו לחפש "קורבנות" ראשונים שיסכימו לכתוב או שניתן ליטול ממחקריהם פרקים שלא פורסמו ומתאימים לכתב העת. כך הגענו, למשל, לאליקים רובינשטיין, כיום שופט בית המשפט העליון, ובתחילת 1987 מזכיר הממשלה. ידענו שהוא החל שנים לפני כן לכתוב דוקטורט על הנהגת היישוב היהודי בארץ ישראל בימי המנדט והתמודדותה עם השאלה הערבית. פרק אחד בעבודתו הוקדש לנושא העיתונות, לרבות תכנית להוצאת עיתון ערבי-ציוני בחסות המוסדות הציוניים. בגלל עיסוקיו הממלכתיים הפסיק רובינשטיין לכתוב את מחקרו וביקשנו ממנו את הפרק על העיתונות. הוא נענה ברצון וכך היה לנו פרק פותח.

פנינו גם לאנשים מוכרים לנו, כגון ד"ר מנוחה גלבוע, ד"ר גדעון קוץ והעיתונאי צבי לביא, שכתב עבודה אקדמית על ועדת העורכים ונאות להרחיבה למענו. מנוחה גלבוע כתבה את המאמר הפותח של החוברת הראשונה: "העיתונות העברית – כל ההתחלות", ואילו גדעון קוץ חשף ומצא את "תיק הלבנון" במשרד הפנים הצרפתי, עדות לפעילותו העיתונאית של יחיאל ברי"ל בפרס בשנות השישים של המאה התשע-עשרה, שהוציא בה (ובמקומות אחרים) את הלבנון, העיתון העברי הראשון בארץ ישראל, ולאחר מכן גלה לערים אירופיות והמשיך להוציא לאור בהן למעלה מעשרים שנה.

זכיתי לעמוד ליד ערש לידתם של כמה וכמה עיתונים וכתבי עת וללוות אותם שנים קצרות או ארוכות. קשר הוא אחד מהם ולידתו מחזירה אותנו לשלהי שנת 1986. באוניברסיטת תל-אביב נעשה באותה עת ניסיון, לא ראשון מסוגו, להקים חוג או מחלקה או לפחות תכנית שתעסוק בהוראת מקצוע העיתונות ותתרום גם לחקר אקדמי של הנושא. על המלאכה הופקד אחד האריות שבחבורה, שלום רוזנפלד, ששנים מספר לפני כן סיים את תפקידו כעורך ראשי של מעריב ואותה שנה זכה בפרס ישראל לעיתונות.

בשלב הראשון, בעזרתה הנמרצת של אשת אוניברסיטה ותיקה ומנוסה, ירדנה בריאוריין, הקים רוזנפלד את התכנית ללימודי עיתונאות, שקיבלה מדי שנה עשרות עיתונאים ושוחרי ידע העיתונות לקורס מרוכז בן שנה אחת, ובסיומו הוענקה להם תעודה. לא מעטים מהם עבדו כבר בענפי התקשורת השונים, ואחרים הצטרפו אליהם עם סיום הלימודים. לשלום היה חלום: לפתח את התכנית ולהפכה למכון ואולי אפילו למרכז מחקר מוביל בארץ לחקר העיתונות היהודית והישראלית. לשם כך טרח הרבה במסדרונות האוניברסיטה וקיבל את ברכתיהם של הרקטורים; תחילה זה היה פרופ' יורם דינשטיין ולאחר מכן פרופ' איתמר רבינוביץ'. הוא עסק גם ב"עבודה שחורה" שכללה את כל המרכיבים של מוסד בהקמה, לרבות איסוף כספים בארץ ובחוץ לארץ. לפי ידיעות לא רשמיות שסבבו באוניברסיטה, תוך כשנתיים תרמו בודדים וקרנות למעלה ממיליון דולר לקרן מיוחדת שמפירותיה ניתן היה להפוך את החלום למציאות.

בחלום זה תפס מקום לגמרי לא שולי כתב עת מדעי בנושאי תקשורת. כמרצה בתכנית ללימודי עיתונאות וכבעל ניסיון בעריכת עיתונים וכתבי עת ובניהול גוף שידור גדול (גלי צה"ל), סבר רוזנפלד כי יש לי את הכישורים להצטרף להרפתקה. באחד הימים הזמין אותי לחדרו הצר בקומת הקרקע של בניין גילמן למדעי הרוח, ושאל אם אהיה מוכן להצטרף אליו בהוצאה לאור ובעריכה של כתב עת חדש, שיוקדש כולו לנושאי תקשורת תוך שימת דגש על תקשורת יהודית בכלל וישראלית בפרט.

נתתי את הסכמתי ובמשך חודשים תכננו את החוברת הראשונה של קשר. השם נראה לנו הגיוני וטבעי, שהרי מה יותר מתאים מ"קשר"

בשעתם סערות גדולות: **חזית העם** הימני-קיצוני וקול **העם** השמאלי והקיצוני לא פחות. סיפרנו גם על תופעה תקשורתית מרתקת: "עיתון של איש אחד": אדם המוציא עיתון והכותב למעשה את כולו. שתי הדוגמאות שהבאנו (לאחר מכן הובאו דוגמאות נוספות) היו עיתונים שהוציאו לאור המשוררים איציק מאנגר ואורי צבי גרינברג. אחרי הופעת הגיליון השני, בנובמבר 1987, כתב גבריאל שטרסמן **במעריב**: "לא דרוש חוש חריף במיוחד להיסטוריה וליהדות, כדי לקרוא בנשימה עצורה את שפע המאמרים על העיתונות היהודית לדורותיה" ("קשר", כתבי-עת על כתבי-עת", 27.11.1987).

קשר היה לכתבי-עת מוביל בתחום התקשורת ושמר על הופעה סדירה פעמיים בשנה, באביב ובסתיו. במהלך השנים פורסמו בו מאות מחקרים, מאמרים וזיכרונות של אנשי תקשורת, ביקורות ספרים וכן גיליונות מיוחדים שעסקו בנושא אחד. לדוגמה: היסוד הכלכלי בהופעת עיתונים. הקדשנו גם מקום לנושא עגום: סופם של עיתונים. אלה נסגרו לנגד עינינו ממש: **חדשות** ב-1993, **על המשמר** ב-1995, **דבר** ב-1996, ועוד.

סיימתי את פעילותי בשירות **קשר** ב-2003, לאחר הופעת גיליון מס' 33. לאחר הפסקה של שנים מספר הוא יצא לאור מחדש, בעריכתו של פרופ' גדעון קוץ ומתמיד בכך עד ימינו.

תפקיד חשוב בהוצאתו לאור של **קשר** מילאו ראשי המכון לחקר העיתונות (כיום המכון לחקר העיתונות והתקשורת יהודית ע"ש אנדראה וצ'רלס ברונפמן): המייסד שלום רוזנפלד ז"ל, וממשיכיו – פרופ' מיכאל קרן, פרופ' יוסף גורני וכיום פרופ' יעקב שביט.

עיתונאים כגון אהרן אבן-חן, גבריאל צפרוני ושלמה שבא תרמו לגיליון הראשון מאמרים על עיתונים נשכחים בעת ההיא, ובוודאי בזמננו, כדוגמת **דואר היום** ו**דרור** (עיתון שהודפס באותיות לטיניות), שניהם בעריכת איתמר בן-אב"י, ועל ראשית הקריקטורה הארצישראלית. התרומה שלי לגיליון הראשון של **קשר** התבטאה, נוסף על עריכתו, בשני מאמרים בעלי רקע "ביטחוני". אחד מהם סיפורו של **אשנב**, עיתון המחתרת הנפוץ ביותר בשנות הארבעים של המאה הקודמת, שהייתה לו תפוצה של רבבות בקרב חברי ה"הגנה", והיה, ככל הנראה, עיתון המחתרת היחיד בעולם שקוראיו היו מנויים בתשלום. מאמר קצר נוסף הביא פרטים עלומים על תכנית של צה"ל להוציא יומון ב-1949. הקדשנו מקום גם לעיתונים יהודיים בעולם, והבאנו את סיפורו של הירחון האידיאמריקני **די צוקונפט**, שראשיתו ב-1892 וב-1987 עדיין הופיע בניו יורק. מחבר המאמר היה ד"ר ישראל חיים בילצקי. רשימה מרתקת כתב העיתונאי רחמים אלעזר, עולה ותיק מאתיופיה שנמנה עם תלמידי התכנית ללימודי עיתונאות. הוא הביא חמש "איגרות עיתונאיות" של חוקר יהודי אתיופיה, ד"ר יעקב נח פייטלוביץ, מתחילת המאה העשרים, והסביר את נסיבות כתיבתן ופרסומן.

בחוברת הראשונה נכללו 12 מחקרים ומאמרים, וכן כמה קטעים במסגרת המדור "מעט לעט", שהביא פרקים קצרים על עיתונים ועיתונאים בארץ ובעולם. כך הובאו תולדותיו של **הג'ואיש כרוניקל**, העיתון היהודי הוותיק ביותר בעולם (מופיע ברציפות מאז 1841), וסופר על **החיל**, עיתון במדים שליווה את המתנדבים היהודים מארץ ישראל לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה. בעת התחממות מאבק היישוב נגד הבריטים לאחר המלחמה, הצטרף העיתון למחאות נגד ממשלת בריטניה, המממנת שלו...

שלום רוזנפלד פתח את החוברת בדברי הקדמה, שהפכו עם הזמן למסורת: מסה מבריקה על נושא תקשורת. בגיליון הראשון עסק בקשר שבין עם ישראל למילה הכתובה. רוזנפלד ציין ש"אנו נושאים מורשת זו של יראת כבוד למלה הכתובה כבר ממעמד הר סיני [...] 'שחור על גבי לבן' בעיני יהודי, אינו שגרת-אמירה או דימוי ספרותי, אלא נתפס כפשוטו, כעובדה, כמשהו שאין לערער עליו". "עם הספר" הפך במידה רבה ל"עם העיתון", כתב.

בגיליון הראשון נקבעו שתי הלכות שנשמרו מאז ואילך. השער יהיה צבעוני ויכלול דיוקן של עיתונאי או עורך נודע, או אירוע תקשורת ראוי לציון; ויהיו בו תקצירים של המאמרים בשפה האנגלית.

גיליון מס' 1, שראה אור במאי 1987, זכה באוניברסיטה ומחוז לה לקבלת פנים אוהדת, ואנו ניגשנו למבחן הגדול – הוצאת גיליון מס' 2, שכן כידוע קל יותר להוציא את הפרסום החגיגי הראשון, הנישא על גלי ההתרגשות, מאשר פרסום שני, המסמן את ימי החולין. המשימה התבררה כקלה יותר משחשבנו, שכן מראה הגיליון, וכמוכן גם תוכנו, דיברו בעד עצמם והביאו אלינו פונים לא מעטים. גם מגוון הנושאים התרחב: איזהו העיתון היהודי הראשון: **גאזיטה** או **קוראנט**? (שניהם הופיעו באמסטרדם במאה השבע-עשרה); מי ישמור על כלב השמירה (התקשורת); נחום סוקולוב והעיתונות העברית; עיתונאי יהודי ב"פוטש" של היטלר; פרקים בקורות ההתארגנות העיתונאית בארץ ישראל, 1936-1933; עיתונות יהודית בוילנה; כתב העת הראשון של שארית הפליטה בגרמניה; העיתונות היהודית בהונגריה; עיתון היתולי בשפה הספניולית; **ישראל** – עיתון ציוני בקהיר, ועוד.

בתחום הפולמוס הבאנו את קורותיהם של שני עיתונים שעוררו